

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שעורי הירושלמי בקול הדף
מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערד

הטענות שלא נטענו מול התביעה המצרית

בבית המשפט של אלכסנדר מוקדון עלתה תביעה מצרית לקבל לידיהם חזרה את ביזת מצרים. מדוע בני ישראל לא השיבו על כך תשובה ניצחת, כי הביזה בשלימותה כבר חזרה למצרים - בימי שישק מלך מצרים!! הספורנו מחדש כי בני ישראל קנו את ביזת מצרים בכיבוש מלחמה - מדוע איפוא לא נטענה גם טענה זו?

שישק כבר קיבל את הכסף

שביעית היתה

טען השואל - הידוע לנו רק בשמו הפרטי ר' יצחק - לפני הגאון הרוגאצובי: מדוע לא ענו בני ישראל לבני מצרים כי הם אכן צודקים בהחלט בתביעתם, ואין ספק שכל הכסף והזהב שבני ישראל נטלו ממצרים צריך לחזור אל העם המצרי בשלמותו. אלא שהם אחרו את זמנם, כי כל הכסף והזהב כבר חזר לרשות המצריים, כחמש מאות שנה קודם לתביעה הנוכחית.

אל שולחנו של הגאון הרוגאצובי - רבי יוסף ראזין, רבה הנודע של העיר דווינסק, הגיעה שאלה מקורית ומעניינת, אשר ברבות הימים נקבעה בתחילת ספרו שו"ת 'צפנת פענח' (דווינסק, ח"ב סי' א אות ג), שאלה העוסקת בתביעה הכספית המפורסמת אותה הגישו בני ארץ מצרים נגד עם ישראל, לפני הערכאה העליונה של אותם הימים - המלך אלכסנדר מוקדון.

את סיפורה של אותה תביעה שהסתיימה בנצחון המוחץ של עם ישראל, מספרת הגמרא במסכת סנהדרין (צא, א):

"שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: הרי הוא אומר (שמות יב, לו) 'וְהָיָה אֵת חַן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלֻּם' - תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס, אם ינצחוני - אמרו להם: הדיוט שכנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהן.

אמר להן: מהיכן אתם מביאין ראייה. אמרו לו: מן התורה. אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה. שנאמר (שם פסוק מ) 'וּמֹשֶׁה בְּנִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֵשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה' - תנו לנו שכר עבודה של שלשים ריבוא, ששיעבודם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להן אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה. אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיד הניחו שדויתיהן כשהן זרועות, וכרמיהן כשהן נטועות וברחרו, ואותה שנה

שהלוא הגמרא במסכת פסחים (פו, ב) מביאה את דברי רבי אלכסנדר המספר על 'שלשה חזרו למטעתן' - שלשה דברים בעולם שנלקחו ממקומם ולימים חזרו למקומם הראשון. אחד מהם הוא 'כסף מצרים' - "שבזו ישראל בצאתם ממצרים, כדכתיב (שמות יב, לו) 'וַיִּנָּצְלוּ אֶת מִצְרַיִם, וּבִימֵי רַחֲבֵעַם עָלָה שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְנָטַל אֶת כָּל הָאוֹצְרוֹת' (רש"י שם), וכמו שנאמר (מלכים א' יד, כה-כו): 'וַיְהִי בִּשְׁנַת הַחֲמִישִׁית לְמֶלֶךְ רַחֲבֵעַם עָלָה שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַל יְרוּשָׁלַם. וַיִּקַּח אֶת אוֹצְרוֹת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֶת הַכֶּלֶךְ וַיִּקַּח אֶת כָּל מִגְנֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר עָשָׂה שְׁלֹמֹה".

ושוב אמרו כך (ק"ט, א):

"אמר רב יהודה אמר שמואל: כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו והביאו למצרים... וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמהן... והיה מונח עד רחבעם. בא שישק מלך מצרים ונטלו מרחבעם, שנאמר 'וַיְהִי בִּשְׁנַת הַחֲמִישִׁית לְמֶלֶךְ רַחֲבֵעַם עָלָה

מוריה, שנה שלושים ואחת, גליון יא-יב (שעא-שעב), ניסן תשע"ב ♦

אשר טען גביהא: התשובה תהיה ממקום שעל כורחכם אתם מאמינים בו. כי אם הנכם מאמינים לדברי התורה, שהרי על בסיסם עומדת תביעתכם – הרי שהתשובה לתביעתכם מצויה אף היא בדברי התורה.

להשאל – וגם להחזיר?

אגב, אם בענייני אמונה עסקינן, הנה המהרש"א בחידושי אגדות (סנהדרין שם) מעיר: אם בני מצרים באו בראיה מן התורה, מדוע לא השיבו להם שהיה זה ציווי מהקב"ה לשאול איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וזהב, ודבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. והמהרש"א מתרץ: "שבני מצרים אמרו שהקב"ה צוה להם שישאלו – אבל תחזירו שוב השאלה – כדין כל שואל".

אולם לכאורה נראה כי התירוץ לשאלת המהרש"א הוא פשוט יותר: בני מצרים האמינו רק להיבט הנרטיבי של הדברים האמורים בתורה, אולם כפרו באצבע האלוקים שכיוונה את המהלך. על עצם הסיפור לפיו בני ישראל שאלו כלי כסף וזהב ממצרים, אין חולק. המצריים קבלו את הידיעה מורשה מאבותיהם, או שהם קראו על כך בתורה ולא הייתה להם כל סיבה שלא להאמין לכך. אך ברור שהם לא האמינו לכך שהקב"ה הוא המשלח והמצווה על לקיחת הממון ממצרים, או שכפרו בסמכותו לכך ח"ו – או שלמצער הם יכולים לטעון כן. ומשכך אין מקום לענות למצריים כי הקב"ה הוא שצוה את בני ישראל על לקיחת הממון, כי אם זו התשובה האמיתית אך מהיכי תיתי שהמצריים יסכימו לקבל את גישה זו.

בדברי הגאון בעל 'פנים מאירות'

ומצאתי כי הן את קושייתו והן את תירוצו של ר' יצחק – השואל לפני הרוגאצובי, כבר קדם וזכה בהם הגאון הנודע בעל פנים מאירות בספרו 'כתנות אור' (בתוך ספר 'מאורי אש' פרשת בא):

"ומתחילה צריכין אנו לומר פירוש על מה שאמר גביהא בן פסיסא 'אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה' – פשיטא שמן התורה צריך להביא

שישק מלך מצרים על ירושלים. וינקח את אצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך".

ומשכך, אם אכן שישק מלך מצרים כבר החזיר לרשות עמו את כל 'כסף מצרים', הרי שבידי בני ישראל מצויה הייתה לכאורה תשובה ניצחת לאותה תביעה מצרית קנטרנית: הכסף והזהב כבר חזרו אליכם! וברור שאין כל סיבה לשלם פעמיים את אותו תשלום!

ונמצאת השאלה מזדקרת ועולה מאליה: מפני מה לא עשו חכמי ישראל או עורך הדין של בני ישראל, גביהא בן פסיסא, שימוש בטענה ברורה ופשוטה זו, שבמושכל ראשון דומה כי אין עליה תשובה.

זו תשובה מדברי קבלה

מתוקף הקושיה ניסה השואל ר' יצחק להציע בפני הרוגאצובי רעיון לתירוץ השאלה: "אולי חפץ היה להביא ראייה מן התורה ולא מדברי קבלה". הוי אומר: הסיפור על בני ישראל הלוקחים ממצרים כסף וזהב כתוב בתורה עצמה. לעומת זאת, הסיפור על שישק מלך מצרים הלוקח חזרה את הכסף וזהב, אינו כתוב כי אם בדברי קבלה של דברי הנביאים – בספר מלכים. ומהיות שהמצריים בתביעתם בנו את יסודות התביעה על האמור בתורה, העדיפו גביהא בן פסיסא להשיבם גם בדבר האמור בתורה!

יודגש כי ברור שאין כוונת התירוץ לכלל המפורסם שאין למדים הלכות ודינים מדברי קבלה, כי הרי לא בקביעת הלכה עוסקים אנו כאן, ואין זה כי אם גילוי מילתא בעלמא על מציאות שהתרחשה בימי שישק, ואין ספק כי דברי הנביא מהימנים ונכונים. כמו כן גם מסתבר שאין התירוץ מתכוון רק לרעיון שוויוני, לפיו יש לה להגנה להתבסס על אותו מקור כמו התביעה, ואם המצריים הביאו 'ראיה' מן התורה אף גביהא בן פסיסא הביא תשובת בני ישראל ב'ראיה' מן התורה.

הרעיון שבתירוץ כאן הוא עמוק יותר: המצריים יכולים היו להתכחש ולומר כי הם אינם מאמינים לאמור בספרי הנביאים. והוא

תירוצו זה, בחדשו כי ההגדרה ההלכתית של יציאת מצרים פקעה עקב שבני ישראל לא קיימו את התנאי הנלווה ליציאת מצרים, שעליהם לקיים את הלכות שילוח עבדים, ולפיכך היה עליהם אליבא דאמת להחזיר את ההענקות שקבלו, עיין שם בדבריו כי נעמו. וכיצא בזה חזר ושנה את דבריו בגליונותיו על התורה, שמות ג, כב ושם ו, יג, ובגליונותיו למסכת סנהדרין צא א. ועוד ראה על כך בהגדה של פסח - צפנת פענח, מהדורת ידידי הגרד"א מנדלבוים, ב"ב תשס"ח, עמוד קכב.

הערות בדברי הרוגאצובי

ותחילה לראש יצוין כי הנה דברי הספרי עליהם מושתתים דברי הרוגאצובי כביכול ישנה מצוה של נתינת שתי הענקות, אינם ברורים כל צרכם, ורובם ככולם של המפרשים לא פרשוהו באופן זה של שתי הענקות, כי אם שיש להרבות בהענקה כפי מידת הברכה של הבית. וכבר כתב המנחת חינוך (מצוה תפכ אות ד): "ואיני מבין מה זה הפירוש 'ישנה לו', ונראה דהיינו דבר זה שצריך ליתן לו יותר מהשיעור כפי הברכה". וראה עוד להגר"ד פארדו ב'ספרי דבי רב' וב'עמק הנצי"ב' על דברי הספרי שם.

וכמדומה שכל מה שהרוגאצובי הוצרך בתירוצו לבוא לידי כלל זה ולא תירץ בפשטות כי שישק לקח את 'ביזת הים' ותביעת המצריים הייתה על 'ביזת מצרים' היא מפני שדבר דחוק הוא מאוד לחלק בזה, כאילו אין 'כסף מצרים' שחזר למטעתו אלא הכסף של 'ביזת הים' ולא הכסף של 'ביזת מצרים' - ורק ההגדרה ההלכתית השונה של שתי ההענקות היא שמאפשרת חילוק זה. ועדיין יש לעיין בכך טובא.

ומלבד זאת, הנה המעיין היטב בציטוטים שהבאנו לעיל כלפי 'כסף מצרים' שלקח שישק, הן מלשון הגמרא (פסחים קיט, א): "וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמהם", והן מלשון רש"י שהביא את הפסוק (שמות יב, לו): "וַיִּשְׁאָלוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרָיִם" נראה כי אין

לנצחם, וכי אפשר לנצחם שלא מהתורה? ונראה דבר פשוט בזה, דאמרינן במסכת פסחים... שלשה חזרו למטעתן וחד מנהון כסף מצרים... נמצא אנו למדין שבמקדש ראשון עלה שישק מלך מצרים ולקח כל הכסף מירושלים והביאום למצרים. אם כן חזר כל הכסף שביד ישראל למצרים, ומצרים באו לדין עם ישראל בבית שני, שכבר חזר לידם הכסף הנ"ל.

אם כן היה בידו להביא ראיה מן נביאים ולפטור את ישראל, אלא בשביל שהם הביאו ראיה מן התורה, לכך אמר אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, וק"ל ונראה לישב."

ביזת מצרים וביזת הים

הרוגאצובי, שאליו כאמור הופנתה השאלה על ידי השואל ר' יצחק, מעלה על כך כדרכו תירוצו נפלא ומקורי: חז"ל קובעים כי דין הענקה הניתן לעבד לאחר שחרורו כולל בתוכו שתי הענקות, שכשם שבני ישראל קבלו שתי הענקות, לעת שחרורם מעבדות ארץ מצרים, ביזת מצרים וביזת הים, כך גם חובה על כל אדון להעניק לעבדו הענקה כפולה.

וכך הוא שאמרו בספרי (דברים פי' קכ):

"הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ... וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנִי מֵצִוְךָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם" (דברים טו, יד-טו). מה במצרים הענקתי לך ושנית לך - אף אתה הענק לו ושנה לו. מה במצרים נתתי לך ברוחב יד - אף אתה תתן לו ברוחב יד. וכן הוא אומר (תהלים סח, יד) 'בְּנִפְי יוֹנָה נִחַפָּה בַּקֶּסֶף זוּ בֹזֵת מִצְרַיִם, וְאַקְרֹוֹתֶיהָ בִּירְבֵּק חֲרוֹץ' זוּ בֹזֵת הֵים. (שיר השירים א, יא) 'תוֹרֵי יִהְיֶה בְּעֵשֶׂה לָךְ' זוּ בֹזֵת הֵים, 'עַם נִקְדָּוֹת הַקֶּסֶף' זוּ בֹזֵת מִצְרַיִם."

בני ישראל קבלו איפוא שתי הענקות נפרדים - ביזת מצרים וביזת הים. וכששישק מלך מצרים לקח את 'כסף מצרים' לא היה זה אלא הכסף של 'ביזת הים', ועל כסף זה שהגיע לידיהם של ישראל ביושר - לא טענו המצריים ולא כלום, מה גם שהכסף חזר לידי שישק. כל תביעת המצריים לא הייתה אלא על 'ביזת מצרים' אותה השאילו בני ישראל מהמצריים והיא נותרה ביד בני ישראל, ועל זה לא היו יכולים בני ישראל לתרץ כלום מלקיחתו של שישק.

יצוין כי הרוגאצובי מעמיק עוד בהבנת

הדברים אמורים אלא ובעיקר ב'בית מצרים' ולא ב'בית הים' בלבד.

האוצר היה אצל אלכסנדר מוקדון

בספר 'ונצדק קודש' (הבלין). מדור תמיהות נפלאות עמ' תקכג) מצאתי שהעלה המצאה מקורית בישוב הקושיה, תוך כדי שהוא מסתמך על המשך דברי הגמרא בפסחים (ק"ט, א) המספרת כי האוצר הגדול לא נשאר בידו של שישק מלך מצרים, כי אם התגלגל ממדינה למדינה והיה במדינות רבות.

ומשכך הוא מסביר שבאותה עת היה מונח האוצר אצל אלכסנדר מוקדון, ומפני כן לא יכלו בני ישראל לפצות פה ולומר כלום אודות האוצר של שישק, לבל יהיה זה כמרידה במלכות אלכסנדר מוקדון, כביכול אומרים לך שהאוצר שבידו הוא אינו שלו:

"הנה באותו שעה שבאו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון, וטענו תנו לנו כסף וזהב שנטלתם מעמנו, היינו כל כסף וזהב שבעולם, כל האוצר ההוא הגיע לבסוף לידי אלכסנדר מוקדון, שהיה שליט על כל העולם כולו, והיה בידו בזמן המשפט הנוכח.

וזה היה המכשול אשר רצו המצריים להכשיל את ישראל. הם ידעו כי שישק מלך מצרים לקח חזרה, אבל לישראל היה מסוכן להזכיר אפילו מלה אחת מהנימוק של לקיחת חזרה את האוצר, כי הרי אם היו מזכירים מזה, היה אלכסנדר מבין את הרמז שלהם בזה, כאילו הם באים בטענה אליו, כי בסופו של דבר האוצר כעת בידו. ולכן בחכמה עמוקה עשה גביהא בן פסיסא וענה תשובה אחרת, שהיא כלל אינה מסוכנת, ולא תרגיז את שליטו של עולם, ומשום כך ברחו המצריים בפחי נפש".

צריך עיון גדול

עוד מצאתי עוסק בשאלה זו את הגאון רבי עקיבא יוסף שלזינגר, שהרחיב את דבריו בהיבט נוסף, אך בסופו של דבר הניח את הכל ב'צריך עיון גדול'. וזה לשונו הנדפס בהגדה של פסח – לב העברי' (עמוד פ ד"ה ואחרי כן): "בגמרא (סנהדרין צא, א) שבקשו המצריים בחזרה כלי כסף וזהב ששאלו, עיין שם. ותמיהה גדולה, הרי קרא מפורש וגמרא ערוכה (פסחים פז, ב) כי חזרו למטעתן כל כסף שלקחו ממצרים, ככתוב

(דה"ב יב, ט) 'ויעל שישק מלך מצרים על ירושלם ויקח את אצרות בית ה' ואת אצרות בית המלך' והכל לקח בימי רחבעם, ע"ש. ואם כן, איך יתקיים 'ואחרי כן יצאו ברכש גדול' - אטו שאלה בעלמא נחשב לרכוש, ומה בקשו עוד בימי אלכסנדר מוקדון בגמרא סנהדרין הנ"ל, וצע"ג".

רכוש גדול – לזמן מוגבל?

בדבריו אלו, בהם הוא מניח בקושיה את השאלה האמורה לעיל, משלב בעל 'לב העברי' בעיה נוספת: אם כל הכסף והזהב שקבלו בני ישראל מהמצריים, לא היה אלא לתקופה מוגבלת – עד עלייתו של שישק מלך מצרים על ירושלים, מה שייך לומר שבני ישראל יצאו ברכוש גדול, כשכל זה היה רק כדבר זמני ולא יותר.

ועל כך יצוין כי אכן יש מהאחרונים שחידדו את לשון הציווי (שמות יא, ב): "דָּבַר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כֶּסֶף וְכֶלִי זָהָב", ואת לשון העשייה (שם יב, לה): "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּכָבֶד מִשָּׁה וְיִשְׁאַלּוּ מִמִּצְרַיִם כֶּסֶף וְכֶלִי זָהָב וְשִׁמְלֹת", שנאמר בזה לשון של 'שאלה' - בעוד שלמעשה היה זה לקיחה שלא על מנת להחזיר. אלא שמכיון שבסופו של דבר חזר 'כסף מצרים' לידיהם של המצריים, נופל בזה שפיר לשון 'שאלה' (כך הוא בספר 'רמת שמואל' אמשטרדם תע"ד, פסחים פז ב, ועוד).

ויש להוסיף שידי פשוטו של מקרא בוודאי שיצאנו, כי הלא אין הפסוק אומר כי אם 'ואחרי כן יצאו ברכש גדול' – שהציאה תהיה ברכוש גדול, ודבר זה אכן התקיים.

תירוצי קישית בעל לב העברי

ובגוף קושיית בעל 'לב העברי' שפקפק בעצם הציאה ברכוש גדול – 'אטו שאלה בעלמא נחשב לרכוש', פלא גדול על קושייתו זו שהרי ברור ופשוט הדבר שכל מתנה על מנת להחזיר לטווח ארוך יש בה רווח ממוני, וככל שהמתנה גדולה יותר והיא ניתנת לזמן רב יותר כך היא 'רכוש גדול' יותר ויותר.

צא ולמד ממשנה ערוכה ששינו (מכות ג,

וראיה פשוטה לדבר, שהרי כיבוש מלחמה יש בכוחו לקנות רכוש מהמלכות הנכבשות גם אם אין היא חייבת לה כלום, כמובן. עצם הכיבוש הוא המקנה לכובש את ממון המלכות הנכבשת, ככל שיש ברצון הכובשים ליקח מהם. ואין קניין זה משפיע על אף אחד מיחסי הממון הקודמים שהיו בין המדינות.

והוא הדבר בנידון דידן: בני ישראל היו חייבים למצרים את כל הממון שהשאלו מהם בעת יציאתם ממצרים. וחוב זה לא פקע כשישק מלך מצרים עלה על ירושלים ולקח את אוצרותיה, שבמקרה גם היה זה 'כסף מצרים'. שהרי לקיחת האוצרות באה מדין כיבוש מלחמה שהוא קניין בפני עצמו, ואין לכך כל משמעות על החוב הנותר כמו שהיה מלפנים.

ואתה דע לך כי הגם שאף מצד קנייני התורה חל תוקף כיבוש מלחמה בכיבושו של שישק, מיהו אין כאן צורך להאריך ולעייין בסבך גדרי הקניין בכיבוש מלחמה, אם הוא קניין מחמת עצמו או שהוא מדיני הייאוש, ואף לא לפקפק עד כמה היה בכוחו של שישק לקנות את ממונם של ישראל בכיבוש מלחמה, כיון שהרי בדיון בפני ערכאות עסקינן הכא, ובוודאי שאלכסנדר מוקדון והמצריים סברו שכוחו של שישק היה יפה לקנות את הממון בכיבוש מלחמה, ונמצא החוב במקומו עומד.

חוב כתובת אשת שלמה

ועל דרך החידוד היה נראה לענ"ד לענות בזה באופן מחודש, ויבואר בהקדם מה שאמרו חז"ל במדרש (אסתר רבה א, יב):

"אמרו כיון שמת שלמה עלה שישק מלך מצרים ונטלו מהם. אמר רבי שמואל בר נחמן: הוא שישק הוא פרעה. ולמה נקרא שמו שישק, מפני שבא בשקיקות על ישראל, ואמר, הריני נוטל אותו בכתובת בתי".

חז"ל כאן סוגרים לנו את המעגל בסיבת הדבר שהניעה את שישק מלך מצרים לעלות על ירושלים ולבזוז את אוצרותיה: הלוא שלמה המלך היה נשוי לבת פרעה, וכמקרא שכתוב

(א): "מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב לחברו אלף זוז, על מנת ליתנו לו מכאן ועד שלשים יום, והוא אומר מכאן ועד עשר שנים. אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז, בין נותנן מכאן ועד שלשים יום בין נותנן מכאן ועד עשר שנים". ומבואר להדיא, שדחיית פרעון הלוואה משלושים יום לעשר שנים היא פעולה ממונית בעלת ערך, שאדם מוכן לשלם בעבורה. ומכל שכן לנידון דידן, בממון הרב של ביזת מצרים שניתנה לישראל לזמן כה ארוך, שבוודאי היה בזה משום 'רכוש גדול' לישראל, ונתקיימה הבטחת הקב"ה על הצד היותר טוב. חשוב גם לזכור שלפי מהלך הרגאצובי אכן התקיימה נבואת 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' כפשוטו וכמשמעו - בביזת מצרים, כי הגם ששישק עלה על ירושלים ולקח את כסף מצרים, לא היה זה כי אם הכסף של ביזת הים, ברם הכסף של 'ביזת מצרים' נשאר אצל בני ישראל, ובזה התקיימה ההבטחה.

קניין חדש מדין כיבוש מלחמה

והנראה לענ"ד בישוב העניין על בוריו בהקדם מה שיש לבאר כי מהות עליית שישק מלך מצרים על ירושלים ולקיחת אוצרותיה – דין כיבוש מלחמה יש לה! ומשכך, גם אם שישק מלך מצרים לקח לארצו את כל אותו הממון של 'כסף מצרים' אין כאן פעולה בה השיב שישק למצרים את הממון שהיה מצוי ביד בני ישראל, כי אם קניין חדש בו קנה שישק את כל הרכוש השבוי בידו, ואילו החוב הישן עדיין במקומו עומד.

משל למה הדבר דומה: למלכות פלונית שהייתה חייבת לחברתה אלף דינרי זהב משכבר הימים, וכבשתה חברתה ולקחה בשביה אלף דינרי זהב. וכי יעלה על הדעת שהחוב הקדום של המלכות הנכבשת יפקע מחמת השבי שלקחה הכובשת במלחמה זו? בוודאי שלא! כי כל רכוש הבא למלכות על ידי כיבוש מלחמה הוא קניין העומד בפני עצמו. ואין כל הגיון לומר שהקניין החדש יפקיע את החוב הישן.

מוריה, שנה שלושים ואחת, גליון יא–יב (שעא–שעב), ניסן תשע"ב ♦

של ביזת מצרים, הרי שלכאורה יש בכוח יסוד זה של כיבוש מלחמה להוות תשובה העומדת בפני עצמה כלפי המצריים, והיה לבני ישראל לטעון: רכוש מצרים שייך לבני ישראל מצד הדין, לפי שכבשוהו ממצרים בכיבוש מלחמה. ואלו הם דברי רבינו עובדיה ספורנו המצביע על כך שבני ישראל זכו בדין ברכוש מצרים לפי שכבשוהו בכיבוש מלחמה (שמות ג, כב):

"אף על פי שתקבלו הכל מהם דרך השאלה, ותהיו חייבים להחזיר, הנה תקנו אחר כך את הכל בדין, ברדפכם אחריכם להלחם בכם ולשלול את שללכם. כי אמנם כאשר מתו באותה המלחמה, כי ה' נלחם, היה בדין מדה כנגד מדה כל שלל הרודפים לנרדפים, כמנהג בכל מלחמה".

מפורש יוצא מפי רבינו הספורנו כי זה אכן טעם בעלותם של בני ישראל על רכוש מצרים: אכן ממונם של המצריים הגיע ליד ישראל בשאלה, ברם לאחר מכן הוברר כי מכיון שבני ישראל ניצחו את המצריים והביסו אותם במלחמה, עד שכולם מתו בים – איגלאי מילתא כי הרכוש הוא של בני ישראל מדין כיבוש מלחמה, וכפי המנהג הנהוג והמקובל בכל המלחמות לפיו שלל הרודפים שייך לנרדפים. אם כן, הלוא טענה זו של כיבוש מלחמה היא הרי טענה המוכרת גם לאומות העולם, ומדוע איפוא לא השתמשו בני ישראל עם טענה זו כדי להשיב דבר לפני אלכסנדר מוקדון ולומר כי רכוש מצרים הפך להיות רכוש בני ישראל מחמת כיבוש המלחמה ונצחון בני ישראל על המצריים.

במתנה גמורה וחלוטה

אמנם מצאנו כי יש מרבותינו הראשונים ששינו את המובן שאלה מפשוטו, ופירשו כי בני ישראל קיבלו את הרכוש במתנה גמורה, כמו שכותב רבינו הרשב"ם (שם):

"וְשִׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְׁכָּנָהּ - במתנה גמורה וחלוטה, שהרי כתוב (שם כא) 'וְנָתַתִּי אֶת חֵן הָעַם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם'. כמו (תהלים ב, ח) 'שָׂאֵל מִמֶּנִּי וְאֶתְּנָה גֹיִם בְּחֶלְתֶּךָ'. זהו עיקר פשוטו והשובה למינים".

(מלכים א' ג, א): "וַיִּתְּחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת פָּרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּקַּח אֶת בֵּת פָּרְעָה". פרעה זה - חותנו של שלמה המלך - היה לא אחר מאשר שישק מלך מצרים! ומשמת שלמה המלך, טען פרעה – שישק כי לבתו מגיעה את כתובת אלמנותה, וכדי לפרוע את חוב זה עלה שישק ולקח את אוצרות ירושלים, שכאמור היו 'כסף מצרים'.

ומעתה שנתברר לנו כי 'כסף מצרים' שלקח שישק מלך מצרים כשלל מירושלים לא היה בכדי, אלא בתביעה שיש עימה טענה, והיא שחייבים לו את כתובת בתו, הרי שפשוט שבני ישראל לא היו מרוויחים כלום אם היו טוענים אצל אלכסנדר מוקדון ששישק כבר לקח חזרה את 'כסף מצרים', שכן אז הייתה מתעוררת תביעה חדשה והיא שבני ישראל עדיין חייבים להם את כתובת אשת שלמה – בת פרעה.

נמצא שבין כך ובין כך לא הייתה תועלת לישראל בדיון הנוכחי עם עניין זה שכסף מצרים שב למטעו, שאם היו טוענים ששישק לקח את הממון מפני שהוא שייך לעם המצרי, והוא זה הממון שהשאילו, היו המצריים טוענים אודות חוב הכתובה שעדיין לא נפרע. ואם היו טוענים ששישק לקח את הממון מפני חוב הכתובה, היו המצריים טוענים אודות הממון שהשאילו ועדיין לא הוחזר.

ויוצין כי על פי כל האמור בשני מהלכים אלו שהבאנום עתה, גם כמובן לא תקשה קושית בעל 'לב העברי' על כך שבני ישראל לא יצאו ברכוש גדול אם כולו חזר לשישק, כי ודאי שהרכוש היה של ישראל, אלא ששישק לקח זאת מעימם, אם כשלל אם כפרעון הכתובה, ואילולי כן היה לוקח מעימם ממון אחר.

שלל הרודפים לנרדפים

אם מקודם השתמשנו עם יסוד זה של כיבוש מלחמה כדי לפרש ולהסביר מדוע בני ישראל לא יכלו להשתמש עם הטענה ששישק מלך מצרים כבר החזיר לעמו את כל הרכוש

וכן כתב רבינו בחיי (שם):

"חס ושלום שיתיר הקב"ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם, אבל לשון 'ושאלה' הוא שתתן לה במתנה, שכן מצינו בגדעון (שופטים ח, כד) 'ויאמר אליהם גדעון אשאלה מקם שאלה ותנו לי איש נזם שללו כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם', וכן מצינו בכת שבע (מלכים א' ב, כ-כא) 'ותאמר שאלה אחת קטנה אנכי שאלת מאתך... יתן את אבישג השנמית'. הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה".

מיהו משיטה זו אין כל מקום לחקור מדוע בני ישראל לא השיבו למצריים כי ההשאלה הייתה בעצם מתנה גמורה, כי פשוט הדבר שהמצריים היו מסרבים לקבל את פרשנות זו למושג ההשאלה, והם היו עומדים על דעתם שאין המקרא יוצא מידי פשוט ואין ההשאלה כי אם לזמן מוגבל, כמובנו הפשוט והמקובל.

וכשם שדעת לנכון נקל כי בני ישראל לא היו יכולים להשיב למצריים, כי לקחו מהם את רכושם מחמת שזהו רצון השי"ת (השווה: אבן עזרא שם 'יש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו. ואלה הלא יראו, כי מצוה עליונה היתה. ואין טעם לשאול למה, כי השם ברא הכל, והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתנו לאחר. ואין זה רע, כי הכל שלו הוא'), שהרי המצריים לא היו מסכימים לקבל טענה זו, כמו שכבר הזכרנו בתחילת מאמרינו, כך גם המצריים לא היו מסכימים לקבל את הפרשנות הגורסת כי ההשאלה אינה כי אם מתנה.

ברם, לפי פירושו של רבינו הספורנו דומני כי סברא זו הייתה יכולה להיות קבילה אפילו אצל המצריים ואלכסנדר מוקדון, שהרי עניין

כיבוש מלחמה הוא בעל הסכמה אוניברסלית, ואם אכן סבור הספורנו כי ביזת מצרים נקנתה לבני ישראל מחמת כיבוש מלחמה, מדוע לא העלו בני ישראל את טענה זו בזמן אלכסנדר מוקדון.

כל שהוא מנימוסי המדינות

ואתה המעיין דע לך כי אי אפשר לתרץ ולומר שקניין כיבוש המלחמה הלזה של בני ישראל ברכוש מצרים היה רק בחוקי ישראל ולא בחוקי אומות העולם, ולפיכך לא יכלו בני ישראל לטעון זאת אצל אלכסנדר מוקדון. כי אדרבה, האמת היא שכל חלות כיבוש מלחמה אינה תלויה ועומדת כי אם בחוקי הקרבות הבינלאומיים בלבד, ועל פיהם יפול דבר.

ודברים ברורים בזה הביא בשו"ת דבר אברהם (ח"ב סי' ו אות ד):

"וידי"נ הגאון הגדול מוהר"ר אליהו ברוך [קמאי] נ"י אב"ד ור"מ דק"ק מיר חוה לי דעתו, דגדר כיבוש המלחמה הוא, שכל שהוא מנימוסי המדינות המקובלים בין העמים בתורת מלחמה בין צד לצד - יש לו דין כיבוש, וכל שאינו מנימוסי המדינות - יש לו דין גזל".

כך שאם שפתי רבינו הספורנו ברור מללו שקניינם של ישראל ברכוש מצרים היה מדין כיבוש מלחמה, פשוט שהיה לזה תוקף ב'נימוסי המדינות המקובלים בין העמים בתורת מלחמה בין צד לצד'. ומשכך הרי קושייתנו עמדה וגם נצבה: מפני מה לא השיבו בני ישראל לאלכסנדר מוקדון ולמצריים כי הם זכו ברכוש מצרים מדין כיבוש מלחמה. וצריך לי עיון בזה.